

Filozofická výzva Karla H. Máchy katolickému osvícenství v Čechách

Zdeněk V. David

České shrnutí

Česká averze vůči romantizmu v literatuře ve dvacátých až čtyřicátých letech devatenáctého století propukla v záporné reakci proti dílu Karla Hynka Máchy na straně tehdejšího literárního a intelektuálního establishmentu, zejména Josefa Kajetána Tyla, Františka L. Čelakovského, Josefa A. Chmelenského, Jana S. Tomička, Václava S. Štulce a Františka Rubeše. Tato studie má za účel nově osvětlit tuto grandiózní kulturní kolizi ustanovením spojitosti mezi vehementní kritikou Máchova díla na jedné straně a světovým názorem, který vyvstal z rakousko-českého osvícenství na straně druhé. Vztah mezi realistickým náhledem na svět a josefinským osvícenstvím nebyl jen nahodilý či neurčitý, ale hluboko zakořeněný v českém, jakož i v rakouském, duchovním prostředí.

Význačným rysem rakousko-českého osvícenství – hned z počátku za Marie Terezie – bylo rozhodné zavržení esencialistické barokní scholastiky protireformační a upřednostnění existencialismu Tomáše Akvinského. Přejít provedli duchovní zakladatelé josefinského reformního katolicismu, kteří preferovali realistu Akvinského proti metafyzikovi Francisku Suárezovi. Z tohoto hlediska, kulturní revoluce započatá Marií Terezií a dovršená Josefem II. rovněž rozhodně zavrhovala barokní emocionálnost a mystiku, které filozoficky pramenily z tak zvané druhé scholastiky a vrcholila v Suárezovi. Navíc proti-esencialistický postoj a ontický pluralismus josefinského osvícenství, jakož i averze vůči citovosti a monistické epistemologii protireformační, setrvaly v českém intelektuálním prostředí do polovice devatenáctého století pod dominantním pedagogickým vlivem Bernarda Bolzana (1781–1848) a Franze Exnera (1802–1853). Konečně, pokud se týká specificky české kulturní oblasti, filozofie josefinského osvícenství byla v souladu s realizmem Zlatého věku šestnáctého století. Jak jsem poukázal jinde, toto české myšlenkové dědictví bylo znovu nalezeno v počátcích národního obrození a jeho vliv posílil účinek osvícenství.

Máchovo vystoupení bylo mocnou výzvou existujícímu českému světonázoru ve dvou ohledech. V první řadě zášť proti Máchově intelektuální orientaci odhalila rozpor mezi filozofickým idealismem a monistickou metafyzikou romantismu na jedné straně a realistickým empirismem a ontickým individualismem rakousko-českého osvícenství na straně druhé. V druhé řadě odpor vůči Máchovu literárnímu stylu pramenil z jeho využití prvků barokní mentality (vizionářské, vášnivé a iracionální), která se střetla se střízlivostí, klidem a racionalismem pramenících rovněž z ducha josefinského osvícenství. Paradoxně tyto dvě Máchovy tendence, kterým se dostalo tak důrazného odsouzení v české literární kritice, směřovaly na opačné strany. Jedna, kterou možno nazvat inovační, mířila časově dopředu za česko-rakouské osvícenství k luteránsky inspirovanému německému romantismu a idealismu. Druhá, kterou je možno nazvat retrospektivní směřovala nazpět k barokní kultuře protireformační, kterou se katolické josefinské osvícenství snažilo překonat. Navíc tato „retrospektivní“ tendence zrcadlila střet dvou

verzí katolicismu: josefinského liberálního a tridentského protireformačního.

Na první pohled by se mohlo zdát paradoxním, že Mácha spojoval vlivy romantismu vycházejícího z německého protestantského prostředí s vlivy protireformačními, které vznikaly ve španělské scholastické tradici. Tento zdánlivý rozpor lze vysvětlit tím, že existovala nejen formální, ale i kauzální příbuznost mezi barokní či pozdní scholastikou s jejím „esencialismem“ na jedné straně a německým metafyzickým idealismem na straně druhé. Zatímco panovala ve školství tridentského katolicismu, pozdní scholastika zároveň ovlivňovala protestantský univerzitní svět v raném novověku. Zejména Christian Wolff vysoce oceňoval Suáreze a Hegel se o něm též vyjadřoval příznivě. Lze dokonce tvrdit, že Hegel se stal dědicem Suárezova metafyzického antirealismu a ontického antiindividualismu. V pozdním šestnáctém století se představitelé druhé scholastiky, především Pedro Fonseca, Benito Pereira a Suárez, stali standardními filozofickými autoritami na německých protestantských univerzitách.

Hlavním prostředníkem mezi metafyzikou španělské pozdní scholastiky a metafyzikou německého idealismu byl Wolff, jehož pojem „bytí“ byl podstatně totožný s termínem Suárezovým „kterého nejen četl, ale i analyzoval a kterého považoval za nejhlubšího mezi scholastickými metafyziky“ (Étienne Gilson, *Bytí a někteří filosofové*. Praha: Oikoyomenh, 1997, s. 141–42). Výsledně – třebaže proti intuitivní – iberojezuitské a luteránsko-teutonské křížové oplodňování (filozofické a teologické) nabízí podat obraz Máchovy mentality v novém světle. Od Wolffa esencialistická filozofie vstoupila do německého idealismu přes Kanta, který považoval přízemního Wolffa za nejdokonalejšího metafyzika a – překvapivě – za filozofa převyšujícího Spinozu, Leibnize, či Descarta.

Odmítání Máchova romantismu v Čechách představovalo v literatuře paralelu téměř současného zavržení ve filozofii hegelovského idealismu Augustina Smetany, Matouše Klácela a Ignáce Hanuše. Je příznačné, že – zatímco Mácha čerpal inspiraci z polského romantismu – na příklad u Hanuše se též zájem o hegelianství vyvinul v polském filozofickém prostředí haličského Lvova. Reakce proti jak literárnímu romantismu, tak i filozofickému idealismu, pramenila ze síly ontického a epistemologického realismu v tehdejší českém intelektuálním prostředí. Josefinské katolické osvícenství, které vzniklo v druhé polovině osmnáctého století, prodlužovalo svůj vliv na duchovní život Čech do následujícího století. Zprvu se tak stalo díky zastáncům josefinského reformního katolicismu, zejména Bolzana, Fesla a Františka Příhonského, jejichž učení dodatečně posílila realistická filozofie Johanna Herbarta. Herbarta, jehož ontická orientace souzněla s Bolzanovým logickým realismem, uvedl do Čech autoritativní univerzitní pedagog Franz Exner. Herbartova zásluha o rozkvět biedermeirovského směru v české literatuře spočíval nejen v odporu proti tendencím k šíření romantismu, ale v kladném smyslu též v podpoře etického a pedagogického smyslu v krásné literatuře. Tudiž biedermeier zrcadlil sílu Herbartova vlivu zvláště ve výrazné víře v prospěch výchovy a vzdělání, které charakterizovaly tradici *Bildungsromanu* v Rakousku a mutatis mutandis rovněž v Čechách. Konečně

setrvačnou sílu realistického světového názoru, který vycházel z rakousko-českého osvícenství, potvrdilo i jeho pokračování během druhé poloviny devatenáctého století, kdy dosáhl zakořenění na obou pražských univerzitách.

Je tedy zřejmé, že Máchova oddanost romantismu polského stylu a jeho žíznění po protireformační mystice kolidovaly s českou střízlivostí a s realismem rakousko-českého katolického osvícenství, jehož dědictví v českém případě umocnila dřívější tradice umírněné církve podobojí

za české reformace. Co způsobilo pohoršení v Čechách, zajistilo Máchovi příznivé přijetí v oblastech pod nadvládou německého romantismu a filozofického idealismu, zejména v Polsku a na Slovensku. Totéž dosvědčuje existenci dvou filozofických tradic ve středo-východní Evropě. Máchův případ může tedy sloužit za prizmat, přes který lze rozlišit dva myšlenkové a kulturní směry ve středo-východní Evropě v době raného devatenáctého století.